

A globális kormányzásról való gondolkodás az államelméleti narratívában

*Akarom, mert ez bús merészség,
Akarom, mert világ csodája:
Valaki az Értől indul el
S befut a szent, nagy Óceánba.²*

Az alábbiakban a globális kormányzásról való gondolkodás államelméleti narratívában való megjelenését, és annak fejlődéstörténetét tekintjük át, vállaltan elmélettörténeti megközelítést alkalmazva. Vizsgálódásaink kezdőpontját a „már a görögök is” ismert fordulatának megfelelően az ókori Hellász jelenti, végpontján pedig a XXI. század szellemi kavalkádjában fellelhető aktuális gondolatok foglalnak helyet. E szellemi „kalandtúra” folyamán indokolt esetben az olyan erkölcsi és politikai koncepciókat is görcső alá vesszük, mint az univerzalizmus és a kozmopolitanizmus – annál is inkább, mivel ezek az elméletek egyrészt a konkrét világállam-koncepciók előképét jelentik, másrészt a későbbiek folyamán integrálódtak is azokba. (Az egyszerűség kedvéért ennek folyamán elfogadjuk a Tanyi Attila-Eric Brown szerzőpáros által alkotott munkafogalmakat, amelyek szerint az erkölcsi univerzalizmus az az elképzelés, „mely szerint az erkölcsi normák legalább egy része egyetemesen, közösséghez tartozástól függetlenül érvényes személyekre és személyek közötti viszonyokra.” A kozmopolitanizmus pedig az a gondolat, miszerint „az emberiség, a komoly kulturális és társadalmi különbségek ellenére, egyfajta közösséget alkot.”³) A tanulmány tematikus kereteit lehatárolva jelezzük, hogy bár az európai egység tárgyában megfogalmazott, politikai filozófiai vonatkozású elméletek feltérképezését szükség esetén elvégezzük, a tételes európai integráció államtani szempontú elemzésétől – terjedelmi és módszertani okokból egyaránt – eltekintünk.

I. „Már a görögök is”

Az ókori görögök felfogását döntően a hellén-barbár fogalompár uralta, amelyből az következett, hogy „a hellének lenézték az idegeneket, a habogó, érthetetlen beszédűeket, s elmarasztaló jelzők sorozatával illették a rajtuk kívül élő teljes emberiséget.”⁴ Emellett azonban az sem elhanyagolható tényező, hogy a görögök a szofistáknak köszönhetően első ízben deklarálták az emberek közötti egyenlőséget, méghozzá etnikumra és osztálykülönbségre tekintet nélkül.⁵

¹Adjunktus, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék

² Ady Endre: *Az Értől az Óceánig*. In Ady Endre: *Vér és arany*. Nyolcadik kiadás. Athenaeum Rt. kiadása, Budapest, é. n. [1924], 175. o.

³ Tanyi Attila – Brown, Eric: *A globalizáció nyomában. Fejezetek a kozmopolitanizmus és az univerzalizmus filozófiai történetéből*. Kézirat. 1. o. http://academia.edu/23767881/A_globalizáció_nyomában. (Letöltés: 2019. november 27.)

⁴ Koselleck, Reinhart: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Ford.: Szabó Márton. József Műhely Kiadó, Budapest, 1997, 17. o.

⁵ Szoboszlai-Kiss Katalin: *Alvó demokrácia. Kormányzásról, törvényről, erkölcsről Homérosztól Szókratészig*. Széchenyi István Egyetem – Universitas Győr Nonprofit Kft., Győr, 2018, 69., 73. o.; Gelenczey-Mihály Alirán: *Mindnyájan görögök vagyunk? A hellén és európai identitás problémáiról*. In *Ókor. Folyóirat az antik*

A hellén-barbár csoportba sorolás felfogásán elméleti értelemben több jelentős görög gondolkodó is rést ütött. E filozófusok egyike a Kr. e. V. században alkotó Szókratész volt, aki a szofistákkal szemben annak bebizonyítására törekedett, hogy létezik egy egységes világrend az ember felett, amelynek az állam csak az egyik szükséges alkotóelemét jelenti. Werner a „bölcészeti jogtudományról” szóló munkájában arra is kitér, hogy Szókratész gondolkodásában már a világpolgárság eszméjének nyomait is fellelhetjük – habár a filozófus csak meglehetősen sejtelmes módon utalt erre.⁶ Montaigne idézi fel *A gyermekek neveléséről* szóló esszéjében, hogy Szókratészt egy alkalommal megkérdezték, hogy hova való, mire „nem azt felelte, hogy Athénből, hanem azt, hogy evilágból [értsd: nagyvilágból]. Széles, átfogó képzelete magába ölelte a világot szülővárosával együtt, fejébe véste és szívébe zárta az egész emberi közösséget.”⁷ Egy másik adoma is Szókratészre utal: ti. a sztoikus Epiktétosz rá hivatkozva mondta azt, hogy ha valaki az állampolgársága felől érdeklődne, „Athén vagy Korinthosz helyett a világpolgárságot kell vallania.”⁸

A cinikus Diogenész önmagát az *apolisz*, *patridosz* és *heszteremenosz* (polisz nélküli, ház nélküli, hazátlan) jelzőkkel illette, és kialakította az univerzális kozmopolita fogalmat.⁹ A diogenészi alapokon álló kozmopolitizmus az emberek közötti szolidaritás gondolatával volt átítatva, és minden ember egyenlőségét, testvér mivoltát hangoztatta.¹⁰ Diogenész „koldusbotja azt jelenti, hogy az igaz bölcsnek hazája a világ, hogy a városok falai és [az] országok határai megfojtják a szabadságot.” E cinikus filozófus eszményei között az embereket elválasztó korlátok ledöntése, az osztályalapú, illetve nemzetiségi kasztok megszüntetése, valamint a férfinem előjogainak eltörlése is szerepelt.¹¹

A sztoikus filozófia képviselői egész tevékenységük során érdemben bírálták a hellének és a barbárok közötti megkülönböztetés létjogosultságát, mert az meggyőződésük szerint „ellentmond a természetnek, és az emberek polgári közösségét, amely egy uralkodó fennhatósága alatt jött létre, párhuzamba állította a kozmikus renddel.”¹² A sztoicizmus – Szókratésszel ellentétben – már nyíltan felvállalta a világhatalom eszményítését, a szubjektív kozmopolitizmus tanai révén pedig túlhaladt az antik „korlátolt államfelfogás” határain, és a kereszténység útjának „egyengetőjévé” vált.¹³ A sztoikus érvelés szerint az államok tételes törvénye nem az egyetlen jogszabály; annak kötelező erejét az egyetemes természettörvény biztosítja, amely nem más, mint „a világértelemmel azonos világtörvény”. A sztoikusok humanista eszménye kozmopolita meghatározottsággal bírt, így az államhatárokat éppen olyan kevésbé tartották fontosnak, mint a társadalmi különbségeket.¹⁴ A Sztoa tehát elutasította az etnikai és politikai határok relevanciáját, és úgy tartotta, hogy a „rend és béke univerzális világhatalma” érdekében fel kell áldozni a „köznépet vezérlő illegitim szenvedélyeket”.¹⁵

A sztoicizmus egyik központi képviselője *Kitioni Zénón* volt. *Állam* című munkájának

kultúrákról. V. évfolyam, 1. szám (2006), 9. o.

⁶Werner Rudolf: *A bölcészeti jogtudomány történelme. Kiegészítésül Schilling természetjogi művéhez*. Franklin-Társulat, Budapest, 1875, 6-7. o.

⁷Montaigne, Michael: *A gyermekek neveléséről*. Ford.: Bajcsa András. In: Hernádi Miklós – Vajda Mihály (szerk.): *Reneszánsz etikai antológia*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984, 341. o.

⁸*The Christianity of Stoicism: Or, Selections from Arrian's Discourses of Epictetus*. Carmarthen – J. Evans, London, 1822, 34. p.

⁹Koselleck: *i. m.* (1997), 25. o.

¹⁰Attali, Jacques: *Ki kormányozza holnap a világot?* Ford.: Barabás József. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012, 34. o.

¹¹Barcsi Tamás: *Az emberi méltóság filozófiája. PhD értekezés*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Pécs, 2011, 16. o.

¹²Koselleck: *i. m.* (1997), 27-28. o.

¹³Werner: *i. m.* (1875), 13. o.

¹⁴Kecskés Pál: *A bölcsélet története*. Szent István Társulat, Budapest, 1981, 129. o.

¹⁵Gelenczey-Mihálcz: *i. m.* (2006), 9. o.

fő mondanivalóját Plutarkhosz abban a foglalta össze, hogy „nem olyan városokban és közösségekben kellene élnünk, amelyeket sajátos törvényeik választanak el egymástól, hanem gondoljunk minden emberre földinkként és polgártársunkként, és legyen számunkra egy az élet, és a mindenség, ahogyan egy együtt élő nyáj legel ugyanazon törvény szerint.”¹⁶

II. Mit tettek a rómaiak értünk?¹⁷

A római gondolkodás berkeiben *Marcus Tullius Cicero* sikeresen alakította ki a sztoikus tanok és a platonizmus eszméinek szintézisét. Cicero mellett érvel, hogy az embert már pusztán ember mivoltánál fogva szeretni kell, és „természettől fogva megvan bennünk a hajlam embertársaink szeretetére, és ez egyben a jog alapja is.” A *De Legibus* című munka érvelése szerint „az emberek együttélésének egyetlen, mindenki számára közös észszerű alapja van. (...) Mindannyiunkat egyfajta természettől való türelem és jóakarát, továbbá a jog közössége tart össze.”¹⁸ Cicero szerint a társas lét fejlődésének öt fokozatát különíthetjük fel, melynek „végállomását” az egész emberiségből rekrutálódó világállam jelenti, „melyet közös jog, a *ius naturale*, közös terület, a földgömb, s közös hatalom, az isteni hatalom tart össze és egyesít.”¹⁹

A sztoikus *Annaeus Seneca* a sociabilitásból vezette le a kozmopolitizmus gondolatát. Meglátása szerint az egész világot hazánknak kell tekinteni, amelyeknek az élén az istenek álltak, az emberek pedig egymás testvérei, „hiszen a közös lélek nem ismeri el a szűk nemzeti kereteket.”²⁰ Seneca persze a szülőföld jelentőségét sem becsülte le: úgy gondolta, hogy „Szívünkben két haza él, az egyik a nagy és közös, mely az isteneket s az embereket foglalja magában, (...) a másik, melyhez születésünk körülményei kötnek bennünket.” Felfogása szerint az első szülőföld a kozmosz, a második pedig, amelybe véletlenül születünk bele. Megfigyelése szerint „Vannak, akik egyszerre mindkét hazával törődnek, a nagyobbval s a kisebbel is.”²¹ A 28. erkölcsi levelében – amely az utazás haszontalanságát firtatja – Seneca mellett érvelt, hogy „le kell rakni a lélek terhét”, mert amíg erre nem kerül sor, addig egyetlen vidék sem fogja elnyerni a tetszésünket. Gondolatait ekként folytatja: „Miután megszabadulsz a bajtól, minden helyváltoztatás kellemes lesz: elvetődhetsz a legtávolibb földre, megtelepedhetsz barbár országok bármelyik zugában, mindenféle lakóhelyet vendégszeretőnek fogsz találni. Fontosabb, hogy milyen állapotban érkezel, mint az, hogy hova, és ezért nem kell egyetlen helyhez sem kötni lelkünket. E meggyőződés szerint kell élni: » Nem egyetlen zugocska számára születtem, hazám az egész világ.«”²²

¹⁶ Plutarkhosz: *Nagy Sándor szerencséje és erénye*. 6. §. (Moralia, Negyedik könyv.) Idézi: Berger, Klaus – Colpe, Carsten: *Vallástörténeti szöveggyűjtemény az Újszövetséghez*. Ford.: Zóka Eszter. JATEPress, Szeged, 2018, 183. o.

¹⁷ Utalás a *Brian élete* című Monty Python film ikonikussá vált mondatára („Jól van, de eltekintve a csatornától, gyógyásztól, oktatástól, bortól, közrendtől, öntözéstől, utaktól, vízvezetékhalózattól... mit tettek a rómaiak értünk?”)

¹⁸ Cicero, Marcus Tullius: *A törvények*. Ford.: Simon Attila. Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar – Gondolat Kiadó, Budapest, 2008, 22., 25. o. A politikai barátság elméleteire nézve lásd Frivaldszky János: *Politikai barátság és a jogi viszony*. In *Iustum Aequum Salutare*, V. évfolyam, 4. szám (2009), 5-52. o., illetve Kevevári István: *A politika és a barátság fogalmainak elméletei összefüggései egykor és ma*. In *Jog-Állam-Politika*, 10. évfolyam, 4. szám (2018), 83-100. o.

¹⁹ Werner Rudolf: *Közlemények a bölcsészeti jogtudomány történelme köréből*. In *Jogtudományi Közlöny*, 8. évfolyam, 40. szám (1873), 313. o.

²⁰ Sándor István: *A sztoikus állam-és politikaelméletek áttekintése*. In *Acta*, Tomus XXVII. Annus 1999/2000, 46. o. Idézi: Lukácsi Tamás: *Hermész szobra a fában. Arisztotelész és álmaink állama*. Doktori értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Budapest, 2005, 83. o.

²¹ Seneca: *Ad Serenum de otio*. c. 31. Idézi: Koselleck: *i. m.* (1997), 30. o.

²² Seneca: *Az utazás haszontalansága*. Ford.: Kurcz Ágnes. In *Seneca prózai művei*. I. kötet. Szenzár Kiadó,

Marcus Aurelius ugyancsak amellett érvelt, hogy az emberek rokoni fokban állnak egymással, és „közös anyjuk a természet, vagyis az Isten esze”, ezért aki igazságtalanságot tesz embertársaival szemben, az istentelenséget követ el.²³ *Elmélkedések* című, közismert munkájában a „filozófuscászár” a „világ olyan, mint egy állam” formula kimondásáig is eljutott. Eszmefuttatása szerint „Ha gondolkodási képességünk közös, akkor az az értelem is közös, mely eszes lényekké avat. Ha ez így van, akkor általános érvényű az a meggondolás, mely megszabja, hogy mit tegyünk. Ha ez így van, akkor közös törvény alatt állunk, és valamennyien polgárok vagyunk. Ha ez igaz, akkor valami kormányzatnak vagyunk alattvalói. Ha ez is áll, akkor a világ olyan, mint egy állam. Mert milyen más közös kormányzat részesének mondhatnád az egész emberi nemet? Innen, ebből a közös államból ered számunkra a gondolkodási képesség, az értelem, a törvényalkotás képessége.”²⁴

A rómaiak univerzalista felfogását tükrözik *Claudianus* szavai, aki a Birodalom jelentőségét hangsúlyozva kifejezésre juttatta, hogy „Egyedül Róma fogadta kebelébe az általa legyőzötteket, és szelíd anyaként, nem pedig kegyetlen zsarnokként bánva velük, az egész emberi nemzetet egyetlen névben forrasztotta össze. (...) Távoli népeket szent kötelékkel láncolt össze. Békeszeretetének köszönhetjük, hogy mindenütt hazánkban tudhatjuk magunkat, és hogy egyetlen nemzetben egyesülhetünk. Róma uralmának sohasem lesz vége.”²⁵ Nos, *Claudianus* a római uralom örökkévalóságát illetően alaposan tévedett, de ha feltesszük magunkban a kérdést, hogy „mit is tettek a rómaiak értünk?”, azt felelhetjük, hogy a birodalmi eszme kimunkálásával egészen az újkorig ívelően sikeres módon – bár nem kizárólagosan – járultak hozzá a nyugat-európai politikai narratívák alakításához. Ennek hátterében a nyugati birodalmi eszmék népszerűsége, „figyelemre méltóan hosszú” ideig tartó érvényesülése állt: hatásuk még az újkori történelemben is érezhető volt,²⁶ így „matuzsálemi” mivoltuknak köszönhetően messze túléltek az Imperium Romanum összeomlását.

III. A birodalom visszavág?

Bár a Római Birodalom összeomlását követően egy fokozatosan kibontakozó, ám idővel egyre intenzívebbé váló folyamat révén az egyház lépett a birodalom helyébe, a Római Császárság visszaállításának időről időre megfogalmazódó nyugati igénye a középkori politikai eszmék fejlődésének meghatározó momentumává vált. A Római Császárság középkori eszméi eredetileg a Karoling-korban szökkentek szárba, a maga teljességében viszont a német birodalom száli és kora száli uralkodóinak korszaka vált a Római Birodalomról – ezzel összefüggésben pedig az egyetemes főhatalomról, és annak isteni rendeltetéséről – szőtt elképzelések igazi katalizátorává. „Az akkoriban keletkezett, az antik és keresztény Rómára egyaránt vonatkozó eszmék megteremtették az alapot a későbbi középkor politikai gondolkodásának kibontakozása számára.” III. Ottó (983-1002) már a keresztény császárság egyértelműen Róma-központú elméletét képviselte; programját hűen szimbolizálta az a pecsét, amely – Nagy Károlyhoz hasonlóan – a *Renovatio imperii*

Budapest, 2002, 177-178. o.

²³ Az Antonius című művet idézi: Janet, Paul: *A politikai tudomány története az erkölcszathoz való viszonyában*. I. kötet. Ford.: Lőrincz Béla. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1891, 318. o.

²⁴ Aurelius, Marcus: *Elmélkedések*. Ford.: Huszti József. Helikon Kiadó, Budapest, 2016, 36. o.

²⁵ Idézi: Attali: *i. m.* (2012), 44. o.

²⁶ Canning, Joseph: *A középkori politikai gondolkodás története 300-1450*. Ford.: Nemerkenyi Előd. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 104. o. Lásd még Pósnán László: *A pápaság és császárság küzdelmének politikai nyelve*. In Fazakas Gergely Tamás – Miru György – Velkey Ferenc (szerk.): *„Politica philosophiai okoskodás”. Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig*. Debreceni Egyetem Történeti Intézete, Debrecen, 2013, 51-65. o.

Romanorum (a rómaiak birodalmának megújítása) szlogenjét tartalmazta.²⁷

A középkor sajátos európai struktúráját, a vallási alapú egységet mindazonáltal a *Respublica Christiana* közösségeszménye képezte le a legtisztábban: „Európa egysége sohasem volt annyira élő realitás, mint a középkorban, különösen annak delelőjén, a 11-13. században”.²⁸ Carl Schmitt meghatározása szerint Európa ebben az időszakban – a római világ tértudatának örököséként – konkrét politikai területté és spirituális térré is vált: a keresztény népek földrajzilag körülhatárolható politikai közösségévé, amely sikerrel határolta el magát a pogányok politikai területeitől. A domináns keresztény szemlélet az „evilágot” térben és időben is végesnek fogta fel; a katekhón fogalmának megalkotásával azonban a keresztény birodalom fejét a káosz és az apokalipszis erőinek feltartóztatójaként határozták meg. Ez a „belső térbeli rend” a XIII-XIV. századtól kezdte el a bomlás jeleit mutatni.²⁹

Az *Isteni színjáték* alkotója, *Dante Alighieri* ebben az atmoszférában fogalmazott meg egy világhatalom-tervezetet. *Az egyeduralom* című értekezést valószínűleg 1314-1315-ben vetette papírra, de az végleges formát csak valamikor 1318 és 1320 körül öltötte.³⁰ Dante ebben a munkájában változatos – olykor a banalitás látszatát keltő, olykor viszont komoly filozófiai fejtegetésekbe bocsátkozó – érveket használ fel a pápaságtól független, a császár által kormányzott világmonarchia érdekében. Dante meghatározása szerint „A világi egyeduralom, amelyet császárságnak hívnak, egyetlen fejedelmi hatalom az összes többi fejedelmi hatalmak fölött az időben, vagyis azon dolgokban és azok fölött, melyeket időbeli múlásukkal mérhetünk.”³¹ A későbbiek folyamán kifejti, hogy a világi egyeduralom – azaz a monarchia vagy császárság – megvalósulása a világ jólétéhez szükséges feltétel. Dante érvelése szerint az egész emberi nem egyetlen cél felé törekszik, ezért szükség van valakire, aki „szabályt szab” és uralkodik: ez a személy pedig a monarchát vagy császárt jelenti. Meglátása szerint a kormányzatokat, és magukat az országokat is egyetlen fejedelemségbe kell tömöríteni, és annak alávetni. Az „emberi összesség” akkor válhat a világmindenséggel, és annak fejedelmével, Istennel leginkább egyezővé, ha egyetlen princípium irányítja; ezért aztán az egységes monarchia megvalósulása a „világ javát” szolgálja. A továbbiakban kifejti, hogy ez az egyetlen bíróként is funkcionáló monarcha – közvetlenül vagy közvetett módon – minden viszály felett ítélkezik; valamint azt is, hogy az igazság csak e császár uralma alatt teljesebben ki. Dante részéről érdekes felvetés, hogy e császári instancia semmit sem kívánhat meg, „hiszen joghatóságának csak az óceán szab határt, nem így más fejedelmek esetében, akiknek fejedelemségét más fejedelemségek határolják, mint például a kasztíliai királyságot az aragóniai királyság”. Dante tézise alátámasztására felhossa azt az érvet is, hogy az emberiség akkor a leginkább szabad, ha az „igaz ítélettel és igazságossággal” felvértezett, az emberiséget az egyetemes béke irányába vezérlő egyetlen monarcha uralma alatt áll.³²

²⁷ Canning. *i. m.* (2002, 114-115. o.

²⁸ Katus László: *Respublica Christiana. Európai közösség a középkorban*. In *Rubicon*, XXIV. évfolyam, 261. szám (2014), 31. o.

²⁹ Derekas Győző: *Carl Schmitt elmélete a nemzetközi viszonyokról*. In *Jogelméleti Szemle*, 2019/1. szám, 29-30. o. A Föld nomoszájának további elemzésére nézve ld. Pongrácz Alex: *Gyönyörű képességünk, a térrend. A Föld nomosza és annak aktualitása a XXI. században*. In *Jog-Állam-Politika*, 10. évfolyam, 3. szám (2018), 105-121. o.

³⁰ *Utószó*. In Alighieri, Dante: *Az egyeduralom*. Ford.: Sallay Géza. Kossuth Kiadó, Budapest, 2003. 120. o.

³¹ Dante: *i. m.* (2003), 6. o.

³² *Uo.*, 12-30.

IV. „Új horizontok libegnek elébed”³³

A középkor alkonya felé közeledve, a művelt rétegek köreiben egyre inkább gyökeret kezdtek eresztetni a humanizmus eszméi, a vallással szembeni szkepticizmus, valamint a racionalizmus kételkedést kifejezésre juttató tanai. Ezzel párhuzamosan a német-római császári birodalom „politikai alkatát megbontotta a nemzeti államok kifejlődése. A világegyháztól támogatott világmonarchia, bár évszázadokon keresztül megfelelt Európa törekvéseinek, soha nem alkalmazkodott szoroson Európa szükségleteihez, és nem is részesült általános elismerésben. A birodalom sohasem tudta megszerezni Európa alattvalói hódolatát. (...) ennek a kornak, amely a latin kereszténység szakadásának tanúja volt, írhatjuk javára a társadalmi és politikai közösség ama hathatósabb alakjának világos kiemelkedését, amely egy nemzet szabad, de fegyelmezett hűségére tarthat számot.”³⁴

A reneszánszként jellemzett korszak – különösen a XVI. század hajnalától kezdődően – önmagára vonatkoztatva azt a felfogást képviselte, hogy „visszatért a tudás és szépség tiszta forrásaihoz, birtokában van a bölcsesség és a művészet örök érvényű normáinak.”³⁵ A reneszánsz és a humanizmus képviselői érdeklődve fordultak a nagy ókori szerzők gondolati hagyatéka felé, de egyúttal már egy olyan új, modern felfogás számára is elkezdtek kikövezni az utat, amely az egységes egészként felfogott állam hatalmát helyezte a gondolkodás középpontjába³⁶ – ami persze a szuverénként felfogott állam egységét jelentette, s nem valamiféle univerzális államét.

Rotterdami Erasmus viszont ama gondolkodók sorát gyarapította, akik Európa kulturális egységét tartották szem előtt. A humanista alkotó számos írásában foglalt állást a háború ellenében, a béke mellett; e felfogását kamatoztatta *A béke panasza (Querela Pacis)* című, 1517-ben kelt értekezésében is. E művében a Béke fiktív szereplőként beszél el a népek, vallások és uralkodók között zajló háború borzalmait. A háborút minden hit és vallás „legsörnyűsegebb ostoraként” írta le, amely az emberek számára a legpusztítóbb jelenség, ráadásul az égiek számára is gyűlöletesnek számít. A Béke óva inti a fejedelmeket a háborúskodástól, és arra kéri őket, hogy legyenek bölcsek, s ne a saját szenvedélyeiket, hanem a nép hasznát helyezték előtérbe. A nemeseket és a főhivatalnokokat szintén arra sarkallja, hogy „mindent az állam meg a nép érdekeinek megfelelően ítéljenek meg”. Majd minden keresztény felé fordulva arra kéri az embereket, hogy közös erőfeszítéssel szenteljék magukat a béke védelmének, és reményét fejezi ki, hogy az „örök egyetértés” összekapcsolja azokat, „akiket a természet és Krisztus annyi köteléssel fűz egybe”.³⁷ Erasmus e pacifista gondolatok papírra vetése mellett az egyetemes monarchiával összefüggésben is hallatta a hangját. Ugyanebben a munkájában fogalmazta meg azt a gondolatot, hogy a világ mindannyiunk hazája, és kifejtette, hogy „Egy országnév, bár nincs különösebb jelentősége, meghasonlást szít az emberek között! Annyi és annyi más dolog miért nem egyesíti inkább őket? Mint brit rosszat akarsz a franciának. Miért nem akarod inkább emberként javát az embernek, keresztényként a kereszténynek?”³⁸ Nem mellékes, hogy Erasmus V. Károly tanácsadójaként annak birodalmát – amelyben, mint azt az ismert aforizma mondja, sohasem nyugodott le a Nap – egyetemes monarchiaként határozta meg, amely eleget tesz a béke és a tolerancia

³³ Ady Endre: *Új vizeken járok*. In Ady Endre: *Új versek*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1906, 122. o.

³⁴ Fisher, H. A. L.: *Európa története. II. kötet. Renaissance, reformáció, felvilágosodás*. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. kiadása, é. n., Budapest, 10-11. o.

³⁵ Huizinga, Johan: *A reneszánsz problémája*. In Huizinga, Johan: *A történelem formaváltozásai*. Ford.: Radnóti Miklós. Maecenas Holding Rt., Budapest, 1997, 43. o.

³⁶ Kautz: *A politikai tudomány kézikönyve*. Második, teljesen átdolgozott kiadás. Franklin-Társulat, Budapest, 1876, 51-52. o.

³⁷ Erasmus, Rotterdami: *Querela Pacis*. Ford. Bodor Ákos. In *Korunk*, 30. évfolyam, 6. szám (1971), 841-847. o.

³⁸ *Uo.*, 846. o.

biztosításának.³⁹

Johannes Althusius kálvinista gondolkodó neve azért (is) emelkedik ki az eszmetörténeti kánonból, mert 1603-ban megjelent, *A politika rendszeres elemzése (Politica methodice digesta)* című munkájában első ízben használta a föderáció terminusát, bár tény, hogy nem egy európai léptékű föderáció kontúrjait rajzolta meg, csak az általános működési elveket határozta meg.⁴⁰

A következő században, egészen pontosan 1632-ben IV. Henrik francia király bizalmasa, *Maximilien Sully* rukkolt elő egy ún. politikai tervvel, amelyben egy 15 tagból rekrutálódó európai szövetség szükségessége mellett szállt síkra. Sully első ízben írta körül – még ha konkrétan nem is nevezte annak – az európai hatalmi egyensúly doktrínáját. Ennek célja – a Habsburgok visszaszorítása érdekében – „Európának olyan arányok szerinti felosztása bizonyos számú nagyhatalom között, hogy egyikük se vethessen szemet mások javaira, ugyanakkor az egyensúlyt se fenyegetse veszély.”⁴¹

Az európai egyetemes monarchia kérdéséről értekezett a francia felvilágosodás emblematikus alakja, *Montesquieu* báró is, amikor feltette a kérdést: „lehetséges-e Európa jelen helyzetében, hogy egy nép, miként valamikor a rómaiak, állandó hatalmat gyakoroljon a többiek fölött?”⁴² E munka azonban inkább a jelzett egységes entitásban rejlő veszélyekre hívta fel a figyelmet, és annak megvalósíthatatlansága mellett cövekelte le álláspontját.

V. Az örök békét megalkotni nem kell félnetek jó lesz

Amint láttuk, a humanista *Erasmus* már markánsan pacifista gondolatokat vallott, és a béke mellett kiállás szükségességét hangoztatta. Nem váratott magára sokáig az első örökbéke-tervezetek megszületése sem; a felvilágosodás áramlata ugyanis igencsak jeleskedett az ilyen koncepciók kidolgozásában.

A korai francia felvilágosodás alakja, *Abbé de Saint-Pierre* 1729-ben – majd újabb kiegészítésekkel 1733-ban – hozta nyilvánosságra a korábbi dagályos gondolatok rövid summázatát tartalmazó örökbéke-tervezetet. A szerző *Erasmushoz* hasonlóan a józan észre, valamint a népek alapvető érdekeire hivatkozva tett javaslatot az uralkodóházak és az államok közötti viszályok békekötés, valamint bíraskodás útján történő megoldására.⁴³ *Saint-Pierre* indítványt tett egy európai hatókörű Általános Szövetség felállítására, amelynek fő feladatait abban látná, hogy biztosítsa a korábban már megkötött szerződések betartását, valamint békéltetés vagy bírósági döntés útján rendezze a jövőben felmerülő viszályokat. Az Általános Szövetség alapcikkelyei közé tartozna a szerződészegést elkövető hatalom vagy hatalmak megregulázása is: ennek körében az ellenségeskedéssel okozott kár megtérítésére, valamint a „Nagyszövetség által felbecsült háborús költségek” megfizetésére köteleznék a renitens állam(ok)at.⁴⁴

Az *Immanuel Kant* által kidolgozott örökbéke-tervezet mindazonáltal sokkal szélesebb körben tudott ismertté válni. A *königsbergi* filozófus magát következetesen világpolgárként

³⁹ Attali: *i. m.* (2012), 103. o.

⁴⁰ *Vida Krisztina: A föderalizmus hatása az európai integráció fejlődésére és szerepe az alkotmányozási folyamatban. PhD. értekezés.* Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, Budapest, 2004, 20. o.

⁴¹ *Sully, Maximilien: A politikai terv.* In Szénási Éva (szerk.): *Elméletek az európai egységről.* I. kötet. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2002, 79. o.

⁴² *Montesquieu: Európa egységéről.* [Eredeti címe: *Gondolatok az egyetemes monarchiáról Európában.*] Ford.: Rózsahegy Zoltán. Phoenix Kiadás, Budapest, 1943, 35. o.

⁴³ *Nagy Géza: Charles Irénée Castel de Saint Pierre és örökbéke-tervezete,* in *Saint-Pierre, Abbé de: Az örökbéke-tervezet rövid foglalata.* Ford.: Cseke Gál Anna. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979, 23. o.

⁴⁴ Bővebben lásd: *i. m.* (1979).

határozta meg, amint az az emberiség egyetemes történetéről írt, 1784-ben publikált munkájából is kiviláglik. E munka hetedik tételében amellett érvelt, hogy ki kell lépni a vadak törvény nélküli állapotából, és egy népszövetséget szükséges konstruálni, „ahol minden egyes állam, a legkisebb is, a maga biztonságát és jogait nem saját hatalmától vagy saját jogi megítélésétől, hanem egyedül ettől a nagy népszövetségtől (*Foedus Amphictyonum*), egy egyesült hatalomtól, és az egyesült akarat törvények szerint való döntésétől várhatja.”⁴⁵ Az államoknak eszerint – a „vademberek” korábbi döntéséhez hasonlóan – fel kell adniuk „brutális szabadságukat”, és egy „törvényszerű alkotmányban” kell nyugalmat és biztonságot keresniük. Az egyesült hatalom megteremtése révén az államok kilépnének az „államviszonyok kaotikus állapotából”, és az „állam általános biztonságának világpolgári állapota” felé mozdulnának el. Kant reményét fejezte ki, hogy az államok saját veszélyeiktől – a háborúk bizonytalanságától, és az ennek nyomán keletkező „utófájdalmaktól”, úgyis mint az adósságoktól és az ipar veszteségeitől – kényszerítve a „törvényes tekintély nélkül választott bírákhoz fordulnak, és így mindent (...) egy jövőbeli nagy államtestté alakítanak át, amire példát a világ idáig még nem tudott felmutatni.”⁴⁶ A természet legmagasabb célja végső soron tehát egy „általános világpolgári állapot” elérése.

Kant *Az örök békéről* szóló, „aránytalanul nehéz és homályos” stílusban megírt⁴⁷ munkáját 1795-ben jelentette meg, s tisztában volt vele, hogy az örök béke gondolatát ekkoriban mennyire félvállról lehetett venni, ezért leszögezte, hogy e szatirikus feliratot egy holland fogadós cégérén olvasta – amelyre egy temetőt pingáltak. Kant szeméi előtt az örök béke eszményi állapotként lebegett, és e munkájában már nem szerepel egy egyetemes kozmopolita állam ideálja, de „morális és politikai elveinek általános kozmopolita intenciója” továbbra is végigvonul e könyv mondanivalóján.⁴⁸ Ennek megfelelően tulajdonképpen az egész világot átfogó, és az egyetemes béke megteremtését célzó struktúra mellett teszi le a voksát. Kant munkája végső soron egy „filozofikus törvénytervezetnek” tekinthető: „összeállítása, indokolásaikkal együtt, azoknak a törvényeknek és hallgatóságos megállapodásoknak, melyek nélkül az örök béke el nem képzelhető”.⁴⁹ Formai értelemben Kant először az örök béke negatív előfeltételeit jelenő ún. előzetes cikkeket – „tilalmi törvényeket” (*leges prohibivae*) – taglalja, majd ezután fog bele az örök béke megalapozását szolgáló, pozitív értelemmel bíró ún. „definitív cikkeket”.

Az „előzetes cikkeket” sorában a filozófus az alábbi taxációval szolgál: (1) Nem szabad valódi békeszerződésnek tekinteni az olyan kontraktust, amely „egy jövődőlő háború anyagának titkos fenntartásával kötött”. (2) Nem szabad engedélyezni, hogy valamely különálló állam egy másik állam által, „csere, vásárlás vagy ajándékozás útján megszerezhető legyen”. (3) Az állandó hadseregeknek idővel teljesen meg kell szünniük, mert „ezek állandóan háborúval fenyegetik a többi államot készenlétük által”. (4) Nem szabad államadósságot kreálni „a külső államüzletek vonatkozásában” (5) Egy állam se avatkozzon be erőszakosan „egy másik állam alkotmányába és kormányzásába”. (6) Végül rögzíti, hogy az államok között fennálló hadiállapotban mellőzni szükséges az olyan ellenségeskedéseket, amelyek „a kölcsönös bizalmat a jövődőlő békében szükségkép[p] lehetetlenné tennék”. Ilyen ellenségeskedésnek számít például az orgyilkosok vagy méregkeverők alkalmazása, a kapituláció megszegése, és az árulásra való bujtogatás az ellenséges államban.⁵⁰ E tilalmak rögzítését követően az „államok közötti örök békéhez szükséges definitív cikkeket” Kant az

⁴⁵Kant, Immanuel: *Egy világpolgár gondolatai az emberiség egyetemes történetéről*. Ford.: Sándor Pál. Az Európa Könyvtár kiadása, Budapest – Wien, 1926, 25. o.

⁴⁶Uo., 25., 28., 31. o.

⁴⁷Babits Mihály: *Bevezetés*. In Kant, Immanuel: *Az örök béke*. Új Magyarország Részvénytársaság, Budapest, 1918, 5. o.

⁴⁸Tanyi – Brown: *i. m.* (é. n.), 20. o.

⁴⁹Babits: *i. m.* (1918), 16. o.

⁵⁰Kant: *i. m.* (1918), 22-26. o.

alábbiakban határozza meg. (1) A polgári alkotmánynak minden államban köztársaságinak kell lennie. (2) A népjognak szabad államok föderalizmusán kell alapulnia. A „föderalitás eszméjének” ebben a típusában, a békeszövetség berkein belül pedig minden háborút „egyszer s mindenkorra befejezettek” kell tekinteni. Kant igyekszik leszögezni, hogy itt nem a „világköztársaság pozitív eszméjének” megalapozásáról van szó, csupán „a háborút elhárító, állandóan fönnálló, és mindig terjeszkedő szövetségről”. Amennyiben a tartós békét az államok egymás közötti viszonyaira is sikerülne kiterjeszteni, valóban létrejöhetne a szabad államok föderációja. (3) A „világpolgárjognak az általános hospitalitás” feltételeire kell szorítkoznia. Az egyes államokra eszerint a vendéglátás kötelezettsége hárul, ami a másik oldalról azt jelenti, hogy az idegeneket megilleti a látogatás joga, s amíg békés módon tartózkodnak egy állam felségterületén, addig nem utasíthatók ki, és nem bánhatnak velük a „fogadó állam” részéről ellenséges módon. A látogatás jogának illetően intézményesítése elősegítené az egyes földrészek, országok és népek békés kapcsolatainak kialakítását.⁵¹

Kant tevékenységét követően, explicit módon a XIX. századtól ívelően megszaporodtak a világállam vagy a világkormány intézményesülését sürgettető koncepciók. (Csak példálózó jelleggel, az alábbi – közismert – szerzők dolgoztak ki ilyen elméleteket: Victor Hugo,⁵² Bertrand Russell,⁵³ H. G. Wells⁵⁴.) Amellett azonban, hogy „a felvilágosodás eszménye szükségképpen a világpolgársághoz, a nemzetinek lekicsinyléséhez vezet”, az is tény, hogy „gyakorlata önkéntelenül a nemzeti eszme erősödését hozza magával”,⁵⁵ s az is faktum, hogy a kozmopolita világlátás már *Jean-Jacques Rousseau* tevékenységével kezdődően vissza-visszatérő kritika tárgyát is képezte. Rousseau a nevelésről írott munkájában arra hívja fel a figyelmet, hogy nem szabad bízni azokban a kozmopolitákban, „akik messze, könyveikben kutatnak feladatok után, melyeket irtóznak a maguk háza táján teljesíteni. Van olyan filozófus, aki azért szereti a tatárokat, hogy ne kelljen a szomszédjait szeretni.”⁵⁶ *Az emberi nem egyetemes társadalmáról* szóló – *A társadalmi szerződés* bevezető fejezetének szánt – írásában azzal vádolja a világpolgárokat, hogy a hon iránti szeretetüket csak az emberi nem iránti szeretetükkel képesek igazolni, és „azzal kérkednek, hogy az egész emberiséget szeretik, ami, úgy vélik, feljogosítja őket arra, hogy egyetlen embert se szeressenek.”⁵⁷ Végül a *Politikai töredékek* hazáról szóló fragmentumában Rousseau a haza és a „nagyvilág” közötti különbségekről elmélkedve azt veti papírra, hogy „a föld, ahol lakunk, az emberek közös anyja és dajkája, az emberi nem hazája. Ennek ellenére semmilyen különös érzelem nem fűz hozzá bennünket; ha mindannyiunkat áthelyezhetnének egy másik bolygóra, ahol kellemesebben élhetnénk, ki lenne az, aki az előzőt sajnálni merészelne? Nem így áll a helyzet azzal a szeretettel, amely a szülőföldre, a tulajdonképpeni hazához köt bennünket. (...) Az emberszeretet nem adja meg az erényeknek azt az energiát, melyet a hazaszeretet megad, mivel az egészen a heroizmusig emeli fel az erényeket.”⁵⁸

Nem a Kant iránti tiszteletlenségből vetjük közbe – és ok-okozati összefüggést sem feltételezünk –, de érdekes párhuzamot vonhatunk a racionalista filozófus béketervezetében

⁵¹ Kant: *i. m.* (1918), 31., 37., 40-44. o.

⁵² Hugo, Victor: *Az Európai Egyesült Államokért*. Fordították az SZTE Európa Tanulmányok Központ hallgatói. In Szénási: *i. m.* (2002), 137-145. o.

⁵³ Lásd például Russell, Bertrand: *A hatalom és az egyén*. Ford.: Rakovszky Zsuzsa. Kossuth Kiadó, Budapest, 1997.

⁵⁴ Wells, H. G.: *A civilizáció megmentése*. Ford.: Rác Béla. Dick Manó Kiadása, Budapest, é. n.

⁵⁵ Concha Gyöző: *A kilenzvenes évek reformeszméi és előzményeik*. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1885, 58. o.

⁵⁶ Rousseau, Jean-Jacques: *Emil vagy a nevelésről*. Ford.: Győry János. Tankönyvkiadó, Budapest, 1965, 14. o.

⁵⁷ Rousseau, Jean-Jacques: *Az emberi nem egyetemes társadalmáról*. Ford.: Kis János. In Rousseau, Jean-Jacques: *Politikafilozófiai írások*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2017, 256. o.

⁵⁸ Rousseau, Jean-Jacques: *Politikai töredékek 1752-1772*. Ford.: Ludassy Mária. In Rousseau, Jean-Jacques: *Politikafilozófiai írások*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2017, 492-493., 495. o.

foglalt elgondolások, valamint a Benito Mussolini fasiszta diktátor emlékirataiban található megállapítás logikája között. Eszerint „Ha e háború fordulatai a tengely számára lettek volna kedvezőek, akkor a győzelem pillanatában a világszocializációt javasoltam volna a Führernek, ami annyit tesz: a határok már csak történelmi jelentőséggel bírnak, a vámok eltörlésre kerülnek, az országok közötti szabadkereskedelmet világléptékű konvenció szabályozza; közös valuta van; (...) a fegyverkezést valóságosan és radikálisan megszüntetjük.”⁵⁹

VI. Ki kormányozza hát a világot?

A XIX. és a XX. század világgállammal vagy világkormányval kapcsolatos meglátásait terjedelmi okokra tekintettel nem részletezzük (bár a fentiekben említés szintjén utaltunk rájuk). A globalista mozgalom a második világháborút követően feltűnő mértékben aktivizálta magát: 1946-ban, Luxembourgban megszervezték az „Egyetemes Mozgalom a Világkonföderációért” szervezetét, amelyből később a Világföderalista Mozgalom nőtt ki; 1948 novemberében Gerry Davis a világkormány megalakítását, és egy „egyetemes alkotmányozó gyűlés” azonnali összehívását követelte; 1949-ben pedig a Chicago Committee munkája nyomán a *Common Cause* hasábjain egy világalkotmány előzetes tervezetét is nyilvánosságra hozták.⁶⁰

Ennek ellenére a XXI. század komplex, sok szereplős világában sem beszélhetünk arról, hogy létrejött volna egy világkormány, amely felelősséggel tartozna a világ minden népének, és amely kontroll alatt tarthatná a globalizáció folyamatát. *Joseph Stiglitz*, a Világbank egykori alelnöke plasztikusan fogalmazott, amikor azt állította, hogy „a világ kormányzása zajlik világkormány nélkül, amelyben néhány intézmény (a Világbank, az IMF, a WTO) és néhány szereplő, bizonyos kereskedelmi és pénzügyi érdekcsoportokhoz szorosan kapcsolódó kereskedelmi és pénzügyminiszter uralja a mezőnyt, miközben az érintettek jelentős része nem jut szóhoz”.⁶¹ *Dardot* és *Laval* arról beszélnek, hogy napjainkra a globalizált világ jellegzetességeihez alkalmazkodó „világhatalom” korábban ismeretlen formája alakult ki, és a nemzetállamok integráló szerepe viszonylagossá vált a politikai hatalom megszerzésében, a nemzeti kultúra gondozásában és terjesztésében, a társadalmi osztályok közötti kapcsolatok, valamint a gazdasági élet szervezésében, a foglalkoztatottság szintjének vagy a helyi feladatok meghatározásában. Az államok e feladatok tetemes részét kiszervezik, magánosítják, miközben továbbra sem létezik egy olyan világkormány, amelyre az a feladat hárulhatna, hogy „megvédelmezze az egyes nemzeteket és helyi közösségeket a globális oligopóliumok közötti verseny hatásaitól. (...) Olyan globális hatóság sincs, amely meg tudta volna akadályozni a pénzügyi válságok kitörését, és képes lett volna megvédeni a gazdaságot és a társadalmat a pénzvilág uralma alá került kapitalizmus növekvő egyensúlyhiányától.”⁶²

Ehelyütt nem vállalkozhatunk a hiperglobalizáció által átfogott viszonyok mélyreható elemzésére, de utalunk rá, hogy e vizsgálódást egy másik munkában már elvégeztük.⁶³ Annyi azonban jelen tanulmányban is leszögezhető, hogy amennyiben egy évtized távlatából

⁵⁹ Mussolini, Benito: *Colloquio con il prefetto Cabella (20 aprile 1945)*. In Susmel, Edoardo – Susmel, Duilio (szerk.): *Opera Omnia di Benito Mussolini. XXXII. Dalla liberazione di Mussolini all' epologo la Repubblica sociale italiana*. La Fenice, Firenze, 1960, 197. o.

⁶⁰ Attali: *i. m.* (2012), 227., 230., 233., 357. o.

⁶¹ Stiglitz, Joseph E.: *A globalizáció és visszasságai*. Ford.: Orbán Gábor, Gavora Zsuzsanna. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003, 39. o.

⁶² Dardot, Pierre – Laval, Christian: *A globálrezon. A neoliberalizmus múltja és jelene*. Ford.: Loppert Csaba. EgyKettő Kiadó, Budapest, 2013, 363-364. o.

⁶³ Pongrácz Alex: *Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak a globális erőterben – avagy megszelídíthető-e a globalizáció?* Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2019.

visszatekintünk a legutóbbi globális pénzügyi és gazdasági válságok okaira és következményeire, tisztán kirajzolódik, hogy a globális piaci viszonyok szabályozatlansága – vagy legalábbis jelentős alulszabályozottsága – rendszerszintű anomáliát jelent. Abban a tekintetben markáns véleménykülönbségek mutatkoznak a különböző szekértáborok – a népszerű kánon szerint: szuverenisták és globalisták között –, hogy a regulációs szerepkör megerősítésére állami szinten kell-e sort keríteni, vagy regionális, esetleg globális hatókörű szabályozást szükséges-e kimunkálni. Kérdéses persze, hogy egy világkormány, világparlament, világközigazgatás, világ-igazságszolgáltatás, világversenyhivatal⁶⁴ vagy más, kellőképpen tudományos-fantasztikus névvel ellátott intézmény megfelelően tudná-e kezelni az előttünk tornyosuló problémákat.

A magunk részéről úgy látjuk, hogy a mások mellett Ulrich Beck által igényelt „kozmpolita világállam”⁶⁵ megalapítása jelen tudásunk szerint mindössze az illúziók, ábrándok és utópiák tárházát gyarapítja, hiszen a megvalósításnak gyakorlatilag már az előfeltételei sem adóttak, és belátható időn belül nem is válnak biztosítottá. A posztnemzeti állapot habermasi állapotának beköszöntétől meglehetősen messze járunk, még akkor is, ha a klasszikus, bodini vagy hobbesi karakterjegyek mentén jellemezhető nemzetállami szuverenitás kimutatható módon alakult át, vált jóval illékonyabbá. Carl Schmitt meglátása, miszerint az államok világának pluralizmusa kikezdhetetlen realitás, és „a Földön, ameddig egyáltalán az állam fennáll, mindig több állam létezik, és nem létezhet az egész földkerekséget, és az egész emberiséget átfogó világállam”,⁶⁶ ma is aktuálisnak mutatkozik. Ez természetesen nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy az olyan globális problémák kezelésében, mint amilyen a klímaválság, a terrorizmus, a szervezett bűnözés vagy az új technológiai kihívások (mesterséges intelligencia, Big Data, közösségi platformok), az államok mélyrehatóan együttműködjenek egymással. Korunk sztártörténésze, Harari azt állítja, hogy a világkormány megalakítására ugyan nincsen szükség – ez szerinte is meglehetősen kétes és életszerűtlen víziónak számítana –, de éppen az említett kihívások intenzitása folytán a „politikai globalizálására”, azaz a globális problémák és érdekek egyes országok részéről történő hathatósabb felkarolására annál inkább.⁶⁷ A fentiekben vázoltak alapján ki-ki döntse el, hogy e gondolatok megfogalmazásakor igaza volt-e a historistának.

⁶⁴ E furcsa nyelvújítási manőver részben, de nem egészben Jacques Attali nevéhez fűződik. Lásd Attali: *i. m.* (2012), 366-378. o.

⁶⁵ Beck, Ulrich: *Cosmopolitan Vision*. Polity Press, Cambridge – Malden, 2004.

⁶⁶ Schmitt, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika-és államelméleti tanulmányok* Ford.: Cs. Kiss Lajos. Osiris Kiadó – Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest, 2002, 36. o.

⁶⁷ Bővebben lásd Harari, Yuval Noah: *21 lecke a 21. századra*. Ford.: Torma Péter. Animus, Budapest, 2018, 106-116. o.